

<https://doi.org/10.15407/rksu.40.068>

УДК 929(477) Стороженко М.І.; Стороженко М.В.

Галина Александрова, доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу теорії та методики
біобібліографії Інституту біографічних досліджень,
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-5136-5160
E-mail: galekss@ukr.net

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС ЛИСТІВ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ М.І. СТОРОЖЕНКА ДО ІСТОРИКА М.В. СТОРОЖЕНКА

Мета статті — проаналізувати листи відомого літературознавця М.І. Стороженка (1836—1906) до двоюрідного племінника, історика, педагога М.В. Стороженка (1862—1942 (1944 ?)), які стосуються роботи над біографією і творчістю Тараса Шевченка та його публікацій на цю тему. **Методологія** праці ґрунтується на застосуванні біографічного, описового, хронологічного методів дослідження, аналізу й синтезу, що дають можливість систематизувати й узагальнити матеріал, вичерпно його схарактеризувати. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше до наукового обігу залучено значну кількість листів М.І. Стороженка до М.В. Стороженка, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ; висвітлено основні проблеми, що стосуються шевченкознавчих студій професора М.І. Стороженка, обговорювані ним в епістолярній комунікації. Він є автором 11 шевченкознавчих статей і заміток, побудованих на архівних матеріалах та опублікованих у часописах і збірниках кінця XIX — початку XX ст. **Висновки**. Аналіз епістолярію дав змогу висвітлити підготовчі етапи роботи М.І. Стороженка над дослідженням біографії і творчості Тараса Шевченка, його рецепцію праць інших дослідників із цієї ділянки науки. Листи вченого характеризують професійні і

Цитування: Александрова Г. Шевченкознавчий дискурс листів літературознавця М.І. Стороженка до історика М.В. Стороженка. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 1 (40). С. 68—86. <https://doi.org/10.15407/rksu.40.068>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

моральні якості їхнього автора, стосунки зі сучасниками, зокрема спілкування з родичами, його україноцентричну позицію, відтворюють лабораторію творчого пошуку та здобутки й помилки в царині шевченкознавства. Цей епістолярій є цінним джерелом, що показує розвиток шевченкознавства в Україні, комунікацію науковців та дає змогу продемонструвати залучення наприкінці XIX ст. до вивчення життя й творчості геніального поета нових дослідників, зокрема відомого літературознавця М.І. Стороженка, розкриває нові факти його біографії та діяльності.

Ключові слова: Шевченко, Микола Ілліч Стороженко, Микола Володимирович Стороженко, шевченкознавство, біографія, епістолярій, лист, журнал «Киевская старина», комунікація.

Актуальність теми дослідження. На особливу увагу досі заслуговує проблема повернення в Україну імен учених, які, хоч і були змушені жити й працювати на чужині, але не відривалися від національного ґрунту і зробили помітний внесок у розвиток науки, освіти й культури. Нині ми змінюємо бачення власної історії і постатей, які творили українське, зокрема й за межами України. У шевченкознавстві як міждисциплінарній галузі особливе місце належить епістолярію біографів національного генія. Листування було важливим складником їхньої роботи, джерелом для вивчення життєпису Шевченка, його оточення, розуміння особистості поета, особливостей його способу мислення тощо. Серед джерел такого типу цінними є листи Миколи Ілліча Стороженка (22.05.1836—25.01.1906), які ще не були предметом комплексної уваги дослідників. Багато з них досі не введено до наукового обігу.

М.І. Стороженко був нащадком відомого з початку XVII ст. козацького, а згодом дворянського роду, що належав до української еліти. Народився він у селі Іржавець Прилуцького повіту тодішньої Чернігівської губернії; з десятирічного віку жив у селі Мармизівка на Полтавщині. 1854 року зі срібною медаллю закінчив Першу київську гімназію. За порадою батькового друга Осипа Бодянського (1808—1877), професора Московського університету, який був родом із сусіднього містечка Варва, Микола Стороженко вирішив навчатися на історико-філологічному факультеті в Москві. Після його закінчення вчителював, захопився творчістю Шекспіра, 300-ліття якого 1864 р. широко відзначали у світі. Виголосив п'ять публічних лекцій, присвячених творчості геніального англійця, про які були написані схвальні рецензії у пресі, і батько, Ілля Якович Стороженко (1795—1884), прочитавши ці відгуки, профінансував тривалі закордонні наукові відрядження сина в Париж і Лондон. Микола Ілліч після захисту магістерської (1872) і докторської (1878) дисертацій став відомим у світі шекспірознавцем. Тривалий час (1872—1893) завідував кафедрою всезагальної (зарубіжної) літератури в *alma mater*, тобто свої сили і здібності він насамперед прикладав на ґрунті світової культури. Нещодавно опубліковані архівні документи свідчать, що М.І. Стороженко ще під час лондонських студій перебував під наглядом

поліції і не міг розраховувати на викладацьку роботу в Україні. Під грифом «секретно» 11 квітня 1869 р. Міністерство народної освіти надіслало інспектору Київської прогімназії розпорядження про «недопущення ні до яких посад з навчальної і виховної частини, а також до приватного і домашнього навчання» [19, с. 30] М.І. Стороженка. Попри все, він і на чужині зумів зберегти національну ідентичність, гуртував навколо себе викладачів і студентів з України (його приятелями, зокрема, були М.М. Ковалевський, О.О. Котляревський, В.Ф. Лазурський, І.А. Линниченко, І.І. Янжул та інші). Учений визнавав окремішність рідної літератури від російської, вірив у її розвиток, заявивши про це ще у своїй студентській праці [17], а Шевченко був для нього символом української ідентичності. Оскільки як літературознавець М.І. Стороженко належав до культурно-історичної школи, представники якої зважали насамперед на геніїв у національних літературах, то обійти Шевченка увагою він, зрозуміло, не міг.

Тому поряд з вивченням зарубіжної літератури М.І. Стороженко в 1880-х роках долучився до дослідження життєпису та творчості Т.Г. Шевченка. Важливим джерелом свідчень про Кобзаря для дослідника став архів Третього відділу власної його імператорської величності канцелярії в Петербурзі, де він першим отримав доступ до секретних документів, розшукав і використав т. зв. «Справу про художника Шевченка» («Дело о художнике Шевченко») та «Справу про Україно-слов'янське братство» («Дело об Украйно-славянском обществе»). Часу для роботи в архіві М.І. Стороженко мав небагато, оскільки літо проводив у своєму маєтку в Україні, тому лише взимку, на канікулах, інколи міг приїздити з Москви в Петербург, і його робота над опрацюванням шевченківських матеріалів, на жаль, розтягнулася на довгі роки.

Аналіз досліджень і публікацій. Попри несистематичність й епізодичність роботи в царині шевченкознавства, діяльність М.І. Стороженка була досить помітною. Він є автором 11 шевченкознавчих статей і заміток, опублікованих у часописах та збірниках кінця XIX — початку XX ст., зокрема й в українських перекладах. Про його розвідки писали В. Доманицький, І. Франко, Г. Коваленко, пізніше — М. Грушевський, В. Міяковський, М. Новицький, Д. Юфанов, В. Смілянська та ін. Нині до вивчення біографії, наукової спадщини літературознавця М.І. Стороженка зріс інтерес (публікації Г. Александрової, О. Дроб'язка, О. Міхна, О. Сокирка, В. Москальця, Г. Черкаської та інших). До вивчення постаті історика, педагога М.В. Стороженка зверталися С. Білокінь, Д. Бурім, Н. Пазюра, О. Москаленко, В. Ульяновський, Р. Харчук та інші. Деякі листи М.І. Стороженка до М.В. Стороженка цитував і аналізував В. Ульяновський [19]. Але епістолярій М.І. Стороженка до племінника, що стосується його шевченкознавчих зацікавлень, зокрема публікацій на цю тему в журналі «Киевская старина», комплексно ще не перебував у полі зору науковців.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу листів М.І. Стороженка до М.В. Стороженка відтворити процес опрацювання московським професором матеріалів із Третього відділу власної його імператорської величності канцелярії в Петербурзі, де зберігалися справи, відкриті на Шевченка після арешту, а також співпрацю М.І. Стороженка з журналом «Киевская старина», стосунки з родичами, обізнаність із контекстом тогочасного шевченкознавства, його україноцентричну позицію, намагання прислужитися рідній культурі.

Виклад основного матеріалу. Інтерес М.І. Стороженка до творчості і біографії Шевченка був зумовлений кількома чинниками. Мабуть, спонукав його до цього професор О.М. Бодянський, який був добрим другом поета (детально див. [8]). Про контакти М.І. Стороженка з О.М. Бодянським докладніше див. [1], [2]. Із Шевченком були знайомі два старші представники роду Стороженків. Один з них — Андрій Якович Стороженко (1790—1857), колекціонер, письменник, відомий під псевдонімом Андрій Царинний [10, с. 191]. Шевченко в листі до О.М. Бодянського писав, що турбував А.Я. Стороженка, коли планував видавати серію «Живописная Украина» [23, с. 27—28]. Знав Шевченко і письменника Олексу Стороженка (1806—1874), який був «одним з небагатьох діячів українського національного відродження» [13, с. 16] і міг познайомитися з Шевченком у Києві, коли був чиновником з «особых поручений» при генерал-губернаторові Бібікові. Цьому письменнику Шевченко подарував свій «Кобзар» 1860 р. Імпульсом до вивчення творчості поета, мабуть, стала і та обставина, що в 1884 р. М.І. Стороженко успадкував батьківський маєток у селі Мармизівка, тому почав регулярно, від травня і до вересня, приїздити в Україну, здійснювати тут громадську і культурно-просвітницьку роботу. Він був гласним, почесним мировим суддею і почесним членом Лохвицького товариства сільських господарів, організував у Лохвиці громадську бібліотеку, яку поповнював книжками і до якої, завдяки його клопотанням, надсилали книжки книговидавця, меценат К.Т. Солдатенков, професор М.М. Ковалевський та інші. У селі Мармизівка він побудував власним коштом народну школу, на літо привозив сюди з Москви лікаря.

Про дослідження невідомих сторінок біографії Шевченка, здебільшого в архіві III відділу Департаменту поліції в Петербурзі, куди М.І. Стороженко зумів потрапити завдяки своїм зв'язкам й енергійному клопотанню, він писав багатьом адресатам. Це відомі українські діячі: Олександр Лашкевич, Володимир Науменко — головні редактори журналу «Киевская старина», визначні вчені — Володимир Антонович, Павло Житецький; писав він листи про пошук документів про Шевченка до письменника Олександра Кониського, до Шевченкового приятеля Федора Лазаревського, до Аліни Костомарової — дружини Миколи Костомарова. У кількох листах ідеться про те, що М.І. Стороженко планував відтворити біографію Шевченка; на жаль, задум цей не був зреалізований.

Найбільше листів адресовано двоюрідному племіннику, у 1880-х роках — ще студентові університету Святого Володимира, а пізніше — відомому історику, педагогу, культурно-громадському та земському діячеві М.В. Стороженку.

Микола Володимирович Стороженко (псевд. М. Кручаненко; 11.06.1862, с. Велика Круча, тепер Пирятинського р-ну Полтавської обл. — 1942 (1944?), Франція) закінчив історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира в Києві (1885), сформувався в інтелектуальному та культурному середовищі Київської документальної школи В.Б. Антоновича. Приват-доцент Петербурзького університету (1888). Директор 4-ї (1895—1909) та 1-ї (1909—1919) київських гімназій. З 1908 р. співпрацював із «Клубом русских националистов города Киева» і «на той час демонстрував однозначне “російство”» [19, с. 29]. За доби Української революції 1917—1921 рр. повернувся до українства. У листопаді 1919 р. емігрував. Разом з рідним братом Андрієм Володимировичем Стороженком (1857 р. — після 1 січня 1926 р.) видав серію документів і матеріалів з родинного архіву (Стороженки: фамильный архив. Т. 1—4, 6—8. Київ, 1902—1910), фінансував видання 4-х томів «Малороссийского родословника» В.Л. Модзалевського. Цінними є його спогади [15].

Листи М.І. Стороженка до М.В. Стороженка зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, фонд 261. На жаль, вони майже не задіяні до наукового контексту, хоча й потребують докладного вивчення як важливе джерело до його біографії, віддзеркалення доби, портретів його сучасників, адже «лист відтворює не тільки картину світу, наукові погляди окремого вченого, а й відображає його епоху, лист насичений неповторними подробицями, які й вибудовують своєрідний універсум наукового життя» [22, с. 134]. У багатьох листах М.І. Стороженко вибачався перед племінником за затримку відповіді (іноді з притаманною йому самоіронією, зокрема в листі від 27 квітня 1885 р. зазначав: «...для ответа уже давно прошла эпистолярная давность» [21, арк. 3], отже, між ними відбувався епістолярний діалог. Цитований вище лист — єдиний оригінальний, написаний рукою М.І. Стороженка. Почерк усіх інших листів належить не йому, а двом особам; мабуть, усі листи були переписані й готувалися для друку. На деяких листах поставлена дата рукою Миколи Ілліча [21, арк. 4, 26, 27, 28, 32, 40, 42, 44, 53, 66]; очевидно, він звів їх з копіями. Відповіді надсилалися в Москву, напевно, там і залишилися, і нині нам недоступні. Привертає увагу довірливий характер листів. Очевидно, що такі епістоли М.І. Стороженко міг писати тільки близькій людині. У них — щира турбота про роботу та наукові перспективи, відомості про своє сімейне життя, інформація, що стосується навіть далеких родичів. Це яскраво підкреслює характер стосунків, які склалися між Стороженками — старшим і молодшим (В. Ульяновський називає їх Микола «московський» і Микола «київський»).

Окрім того, в листах є повідомлення про справи спільних знайомих, про наукові події, про викладацьке середовище, інтелектуальну атмосферу Московського університету та Університету Св. Володимира, про власні дослідження та роботу, про господарювання в Мармизівці, сімейні події. Окрім наукових, робочих справ, М.І. Стороженко відчував потребу у співбесіднику, якому б можна було довіряти, тому щиро зізнавався: «Просто хочется побеседовать с Вами на досуге, благо теперь лекции окончились и *ніхто мене по потилиці не б'є*»¹ (останній фрагмент листа виділений нами курсивом; його М.І. Стороженко написав українською мовою. — Г. А.) [21, арк. 1].

Шевченківська тема в листах до племінника насамперед стосується публікацій професора в журналі «Киевская старина». Редакція цього часопису, що був створений у 1882 р., розіслала звернення до відомих учених, запрошуючи їх до співпраці. Серед них був і професор Московського університету Микола Іллч Стороженко, який відгукнувся на заклик земляків.

25 січня 1883 р. написано перший його лист до племінника. Микола Іллч прохає Миколу Володимировича бути посередником між ним і часописом «Киевская старина» та повідомити редакції, що не встигає вчасно закінчити обіцяну статтю, оскільки має багато справ. Тому нагадує, що праця «Нові матеріали для біографії Шевченка», яку він обіцяв, буде готова для друку в березневому, а не лютневому числі часопису: «Впрочем, я на этом не стою; я говорю это на тот случай, если у редакции нет ничего о Шевченко для февральской книжки, а если есть, то всякое заявление излишнее. Статью же свою я докончу на масленице и тотчас же вышлю в Киев»² [21, арк. 4]. Додамо, що київському цензору не сподобалися деякі примітки М.І. Стороженка до його статті. Цю працю було переслано для цензурування до петербурзького «Головного управління у справах друку», і вона була опублікована майже через п'ять років з іншою назвою³. А під назвою «Нові матеріали для біографії Шевченка» вийшло аж три статті М.І. Стороженка в «Киевской старине»⁴.

У листі від 2 січня 1886 р. М.І. Стороженко вітає племінника з тим, що його залишають в університеті, сподіваючись і на спільні інтереси у площині

¹ «Просто хочется поговорити с Вами на дозволі, добре, що тепер лекції закінчились і ніхто мене по потилиці не б'є» (тут і далі переклад з російської наш). Цитати відтворюємо згідно зі сучасним правописом, власні назви в листах М.І. Стороженка написано без лапок.

² «Утім, я на цьому не наполягаю, я кажу це на той випадок, якщо в редакції немає нічого про Шевченка для лютневої книжки, а якщо є, то будь-яка заява зайва. А статтю свою я закінчу на масниці й одразу ж надішлю в Київ».

³ Стороженко Н. Первые четыре года ссылки Шевченко // Киевская старина. 1888. Кн. 10. С. 1—21.

⁴ Стороженко Н. Новые материалы для биографии Шевченко // Киевская старина. 1893. Кн. 3. Март. С. 460—469; Там само. 1896. Кн. 3. Март. С. 421—435; Там само. 1900. Кн. 9. Сентябрь. С. 297—326.

досліджень: «...От души поздравляю вас с честью, оказанной Вам факультетом; оставление при университете даст Вам точку опоры и, надеюсь, привлечет Вас к нашему лагерю...»⁵ [21, арк. 11].

Молодший Микола Стороженко теж почав подавати свої статті до «Киевской старины». Часто їхні матеріали журнал друкував без другого ініціалу, що призводило до непорозуміння щодо їх авторства, з приводу чого Микола Ілліч жартував у листі від 7 жовтня 1891 р.: «Видите, как выгодно носить одно литературное имя — Вам могут приписывать мое, а мне ваше, таким образом, будем прославленные вдвойне»⁶ [21, арк. 37]. Микола Володимирович повсякчас допомагав дядькові, коли йшлося про співпрацю з «Киевской стариной», і той щиро дякував за це: «...позвольте крепко обнять Вас за быстрое и аккуратное исполнение всех моих поручений»⁷ [21, арк. 19].

Один з найрозлогіших листів до Миколи Володимировича — від 14 грудня 1887 р. У ньому йдеться про доповідь Миколи Ілліча «Щепкін і Шевченко», виголошену на засіданні Товариства любителів російської словесності Московського університету до 100-літнього ювілею актора. Серед слухачів доповіді був І.І. Смирнов (особу нам встановити не вдалося), власник «Кобзаря» 1860 р. з власноручними доповненнями Шевченка. Це видання він віддав М.І. Стороженку. Примірник належав І.М. Лазаревському і був подарований йому в Петербурзі самим Шевченком з таким написом: «Иванови Лазаревському Кобзар Тарас 8 марта 1860 г.». Як відомо, повернувшись із заслання, Шевченко «мав звичку дарувати друзям і знайомим на згадку автографи своїх віршів, які підписував і датував» [3, с. 8]. Усі не пропущені цензурою вірші вставлені чієюсь рукою (професор М.І. Стороженко висловив припущення, що це зробив І.М. Лазаревський, якому диктував Шевченко). Справді, пізніше науковці з'ясували, що доповнення у цьому «Кобзарі» зроблені не Т.Г. Шевченком, а І.М. Лазаревським, який допомагав поетові переписувати його твори. Зокрема, у складі різних колекцій зберігаються чотири примірники «Кобзаря» 1860 р. з дарчими написами Шевченка відповідно Василеві, Іванові, Олександрю, Федору Лазаревським [24, с. 241]. Наприкінці цього «Кобзаря» було вклеєно кілька сторінок, де власною рукою поета написано чотири вірші, з яких тільки один — «Якби то ти, Богдане п'яний» — був надрукований у закордонних виданнях Шевченка (професор обережно зазначає щодо цього: «наскільки мені відомо» [21, арк. 19 зв.]. М.І. Стороженко просить племінника перевірити в закордонних виданнях

⁵ «...Від душі поздоровляю Вас із честью, яку виявив до Вас факультет; те, що Вас залишають в університеті, дасть Вам точку опоры і, сподіваюсь, залучить Вас до нашого табору».

⁶ «Бачите, як вигідно мати одне літературне ім'я — Вам можуть приписувати моє, а мені ваше, отже, будемо прославлені подвійно».

⁷ «...дозвольте міцно обняти Вас за швидке й акуратне виконання всіх моїх доручень».

творів Шевченка, які мають бути у М.К. Чалого, чи були в них надруковані інші три вірші: «Подражаніє 14 главі пророка Осії»; «Погибнеш, згинеш, Україно»; «Подражаніє 19 главі Іезекіля» і вірш «Каламутними болотами» (ідеться про поезію «Лічу в неволі дні і ночі». — Г. А.). Тобто Микола Ілліч залучав племінника до текстологічної роботи — звіряння рукописних текстів Шевченка з опублікованими (зокрема, в заборонених у Російській імперії закордонних виданнях). Для літературознавця зрозуміло: «...подражання пророкам напечатать все равно нельзя»⁸ [21, арк. 19 зв.], але використати ці поезії в біографії для характеристики душевного настрою Шевченка за рік до його смерті обов'язково потрібно. Отже, біографію поета дослідник розглядав невіддільно від його творчості. «Кобзар», подарований Шевченкові І.М. Лазаревським, бачив В.М. Доманицький у М.М. Митрофанової, доньки М.І. Стороженка, вже після смерті останнього. Вона розповіла В.М. Доманицькому, що до її батька «Кобзар» потрапив від Репніних, а «через що він од Лазаревського попав до Репніних — невідомо» [5, с. 74]. Однак про те, що «Кобзар» 1860 р. було отримано від Смирнова, а не від Репніних, ідеться й у недатованому листі М.І. Стороженка до Ф.М. Лазаревського⁹ [4, арк. 3], але ця інформація викладена емоційніше, з деякими важливими уточненнями (зокрема, про те, що пану Смирнову видання «Кобзаря» з підписом від Шевченка Іванові Лазаревському дісталось від його батька). «Кобзар», подарований М.І. Стороженкові, був переданий у Рум'янцевський музей [5, с. 73], нині зберігається у відділі рукописів РДБ.

Свою промову «Щепкін і Шевченко» М.І. Стороженко віддав у «Газету Гатцука» (надрук. 1888. № 6, с. 90—92), але писав племінникові, що пошкодував про те, що не відіслав її до «Киевской старины», де її справжнє місце. Ця стаття передруковувалася ще двічі: в журналі «Зоря» було опубліковано її стислий переказ українською (1889), опублікована вона й у збірнику вибраних праць М.І. Стороженка «Из области литературы» (М., 1902).

Інколи редакція замовляла статті московському професорові. Зокрема, Микола Володимирович залишив такі спогади: «Він (М.І. Стороженко. — Г. А.), було, розпитує мене про... “Київську старовину”, бо він надсилав щось Шевченка до Шевченківських книжок у лютому на прохання Лебединцева» [14, с. 187].

Особливо важливим для з'ясування проукраїнських поглядів Стороженка-старшого, його національної ідентифікації є лист від 25 грудня 1887 р., де він із вдячністю приймає пропозицію далі співпрацювати з журналом «Киевская старина» і «готов сделать все возможное для литературы и старины народа, кровную связь с которым я недавно ощутил весьма

⁸ «...подражання пророкам надрукувати все одно не можна».

⁹ Дату листа можна приблизно встановити (1888 р.), оскільки у ньому теж ідеться про виступ М.І. Стороженка на святкуванні 100-ліття М.С. Щепкіна і висловлені сподівання на те, що його промова «Щепкін і Шевченко» невдовзі буде опублікована.

живо...»¹⁰. «“Старину” я готов поддерживать по мере сил»¹¹ [21, арк. 21], — запевняв М.І. Стороженко в листі від 11 січня 1888 р. Але залишалася та сама проблема — не вистачало часу зробити все, що хочеться. Професор виправдовується: статтю про Шевченка найкраще було б писати на свята, але з листа довідуємося, як напружено він працював: «...дело в том, что на святках я обещал написать три статьи: о переводах Мищенко¹², о мемуарах Ристори¹³ (для Рус.[ских] Ведом.[остей]) и статью Педагогические теории эпохи Возрождения (для Петерб. журнала Пантеон литературы)»¹⁴ [21, арк. 21]; тому статтю про Шевченка доводилося писати уривками між лекціями і складанням покажчика до праць Дж. Тікнора¹⁵. У будь-якому разі, переконаний професор, що до травня він усе встигне зробити, якщо до того часу М.К. Чалий не використає листи Шевченка у другому виданні своєї біографії поета. Водночас просить дізнатися племінника, чи скоро це видання побачить світ.

Минуло три тижні, і 11 січня 1888 р. М.І. Стороженко пише племінникові, що, попри своє бажання, він знову не встигає виконати обіцяного: «...не успею окончить мою статейку о Шевченко к 18 февраля: университет наш открывается 20 числа, а с началом лекций придется работать только по вечерам. Писать же теперь не могу, потому что у меня на руках две статьи, которые, дай Бог, окончить к 20»¹⁶ [21, арк. 23].

22 травня 1888 р. Стороженко пише племінникові вже з Мармизівки про те, що він аж тепер працює над статтею про Шевченка, розпочатою ще в Москві, і сподівається закінчити її через тиждень. Він просить напи-

¹⁰ «...готовый сделать все возможное для литературы и старовины народа, кровный зв'язок з яким я недавно відчув досить жваво».

¹¹ «“Старину” я готовый поддерживать в міру сил».

¹² Ідеться про переклад з давньогрец. Міщенка Федора Герасимовича, приват-доцента університету Св. Володимира: Геродот. История в девяти книгах, т. 1—2. Москва, 1886.

¹³ Ристорі Аделаїда (30.01.1822, Чивидале-дель-Фриулі, Італія — 09.10.1906, Рим) — видатна італійська актриса. Авторка книги «Етюди і спогади» (1887, рос. пер. 1904 р.).

¹⁴ «...річ у тому, що на святках я обіцяв написати три статті: про переклади Міщенка, про мемуари Ристорі (для Рус.[ских] Ведом.[остей]) і статтю Педагогічні теорії епохи Відродження (для Петерб. журналу Пантеон литературы)».

¹⁵ Тікнор Джордж (01.08.1791, Бостон, США — 26.01.1871, там само) — американський історик, літературознавець, іспаніст. Засновник Бостонської громадської бібліотеки. М.І. Стороженко був перекладачем і редактором видання: Тікнор Дж. История испанской литературы. Издание К.Т. Солдатенкова. В 3 т. Перевод Н.И. Стороженко. Москва: Тип. П.П. Брискорн, 1883—1886 й автором у ньому передмови та біографічного нарису про літературознавця: Стороженко Н.И. Предисловие переводчика // Тікнор Дж. История испанской литературы. Т. I. Москва, 1883. С. I—II; Стороженко Н.И. Тікнор (биографический очерк) // Тікнор Дж. История испанской литературы. Т. I. Москва, 1883. С. I—XLIV.

¹⁶ «...не встигну закінчити мою статейку про Шевченка до 18 лютого: университет наш відкривається 20 числа, а з початком лекцій доведеться працювати тільки вечорами. Писати ж тепер не можу, бо в мене на руках дві статті, які, дай Боже, закінчити до 20».

сати, як звати редактора «Киевской старины» Лашкевича і його адресу, бо хоче подякувати йому за честь запросити його у співробітники. У цьому листі вперше з'являється тема про зустрічі з Варварою Репніною: «Перед отъездом из Москвы часто беседовал с Репниной, которая сообщила мне несколько поправок к своим уже известным рассказам о Шевченко и между прочим сказала, что в Яготыне осталась целая пачка писем Шевченка к ней, писанных в 1843 и 44 годах, что они непременно должны быть там и найдутся — если хорошенько поискать»¹⁷ [21, арк. 24—24 зв.].

Професор просить племінника відшукати ці листи, адже той живе недалеко від Яготина. «Это была бы драгоценная находка»¹⁸ [21, арк. 24 зв.], — наголошує Микола Іллєч. Захоплена спогадами про поета, княжна дозволила зняти фотокопію з портрета, зробленого за три роки до зустрічі з Шевченком, і, хоча не погодилась із пропозицією додати його до статті, але охоче дала свій дозвіл на вміщення його до книжки про Шевченка, яку Микола Іллєч обіцяв написати М.М. Ковалевському в запланований ним серії біографій російських письменників і діячів на зразок тих, які виходили в Англії і Франції. На жаль, це видання так і не побачило світ.

Удруге тема В. Репніної зринає в листах М.І. Стороженка у зв'язку із написанням некролога з приводу її смерті. Професор обізвався коротким прощальним словом про княжну в газеті «Русские ведомости», пишучи племіннику 31 грудня 1891 р. про те, що чекав повернення з села племінниці Репніної — Ольги Павлівни Орлової та її онуки, оскільки без них не можна написати «скільки-нибудь сносного некролога Репниной, поэтому попросите редакцию К. Старины повременить до следующей книжки» [21, арк. 38]. Він сподівався, що до того часу роздобуде від Орлових певні біографічні відомості, а може, вони дозволять побачити незакінчені записки В. Репніної, які вона почала писати для своєї внучки. «En attendant (тим часом. — Г. А.) посылаю вам мой некролог Княжны, помещенный в Рус. [ских] Ведомостях (№ 1-й Декабря). Как только приедут Орловы, пойду к ним, узнаю, что только возможно, и в конце января пришлю в Старину вместе с ее кабинетным фотографическим портретом, который она мне позволила снять с большого портрета масляными красками, сделанного за границей в сороковых годах»¹⁹ [21, арк. 38]. Журнал зробив передрук цього

¹⁷ «Перед від'їздом з Москви часто розмовляв з Репніною, яка повідомила мені кілька поправок до своїх уже відомих розповідей про Шевченка і між іншим сказала, що в Яготині залишилася ціла пачка Шевченкових листів до неї, написаних у 1843 і 44 роках, що вони неодмінно мають бути там і знайдуться — якщо гарненько пошукати».

¹⁸ «Це була б дорогоцінна знахідка».

¹⁹ «...насилаю вам мій некролог Княжни, вміщений у Рус.[ских] Ведомостях (№ 1-й Грудня). Щойно прийдуть Орлови, піду до них, довідаюся, що тільки можливо, і наприкінці січня надішлю у Старину разом з її кабінетним фотографічним портретом, який вона мені дозволила зняти з великого портрета олійними фарбами, зробленого за кордоном у сорокових роках».

короткого некролога авторства М.І. Стороженка, а обіцяного докладнішого він так і не написав. Утім, і у цьому короткому тексті є проникливі слова, які написати міг тільки той, хто достеменно знав про стосунки княжни і Шевченка: «Варвара Миколаївна була не тільки другом і покровителькою, а й добрим генієм, уособленою совістю поета. Вона підтримувала в ньому віру в його високе покликання і з властивою їй прямоотою не раз висловлювала йому гіркі істини, коли він збивався з істинного шляху. Коли з Шевченком трапилось лихо і він, розжалуваний у солдати, був засланий спершу в Оренбург, а потім у киргизький степ, Варвара Миколаївна діяльно, хоч і безуспішно, клопотала про пом'якшення його долі і підтримала його занепалий дух своїми листами» [9, с. 313]. Її смерть М.І. Стороженко вважає втратою для громадськості і не сумнівається в тому, що майбутні історики зарахують В. Репніну «...до гурту тих чистих і благородних особистостей, які здійснили благотворний вплив на суспільство самим фактом свого існування» [8, с. 313].

Важливим питанням, що порушувалося в листах, було і грошове винагородження за публікації. За часів редакторства О.С. Лашкевича гонорар за статті та рецензії становив 25—40 крб за друкований аркуш, але все-таки журнал був збитковим. Здебільшого М.І. Стороженко не порушував питання про фінансову винагороду за публікації, відмовлявся від гонорарів, надаючи перевагу отриманим примірникам журналу (лист від 25 грудня 1887 р.): «Гонорара мне не нужно денежного, но желательного было бы получить по расчету книжками Киевской старины за прежние годы»²⁰ [21, арк. 21 зв.], а пізніше висловлювався ще чіткіше, зокрема в листі за 25 січня 1893 р. зазначаючи: «Гонорара мне никакого, конечно, не нужно, пусть моя статейка послужит... выражением моей благодарности редакции, давно уже высылающей мне Старину»²¹ [21, арк. 40 зв.]. Хоча в одному листі професор М.І. Стороженко клопотався про виплату гонорару, але, швидше за все, щоб поліпшити матеріальний стан своїх родичів. 12 листопада 1888 р. він писав племінникові: «Были ли Вы в редакции Киевской Старины?.. Послано ли мой гонорар в Лубны? Не получая оттуда никакого известия, полагаю, что редакция до сих пор ничего не выслала, пожалуйста, справьтесь, сколько послано и когда на имя Ольги Федоровны Куколь-Яснопольской. За исполнение всех этих поручений заранее приношу вам глубокую благодарность»²² [21, арк. 28 зв.].

²⁰ «Гонорару мені не треба грошми, але бажано було б отримати як розрахунок книжки Киевской старины за попередні роки».

²¹ «Гонорару мені, звісно, ніякого не потрібно, нехай моя статейка послугує... вираженням моєї подяки редакції, яка давно вже надсилає мені Старину».

²² «Чи були Ви в редакції Київської Старини?.. Чи надіслано мій гонорар у Лубни? Не одержуючи звідки жодної звістки, вважаю, що редакція досі нічого не вислала, будь ласка, довідайтеся, скільки надіслано і коли на ім'я Ольги Федорівни Куколь-Яснопольської. За виконання всіх цих доручень заздалегідь складаю вам глибоку подяку».

Часто М.І. Стороженко повідомляв про свої наукові пошуки та знахідки в Петербурзькому архіві, що стосувалися біографії та творчості Шевченка: «Нашел я гораздо более, чем ожидал: неизданную большую поэму Осыка, несколько неизвестных мелких стихотворений, множество писем друзей Шевченка, любопытное письмо Шевченка к Дубельту...»²³ [21, арк. 40] (нагадаємо, цей генерал-лейтенант вів слідство у справі Кирило-Мефодіївського братства). М.І. Стороженко не зміг переписати всіх матеріалів, оскільки був у Петербурзі лише три дні. Професор повідомляв про свої плани: щоб переписати поему «Осыка», поїде ще раз у Петербург, а на основі знайденого напише невелику статтю для лютневої книжки «Киевской старины» з назвою «Нові матеріали для біографії Шевченка», і у зв'язку з цим звертався до племінника: «Если можно, попросите редакцию Старины оставить для меня около полулиста. Мне хотелось бы, чтобы моя статейка появилась в февр. книжке, которая всегда посвящена памяти Шевченка»²⁴ [21, арк. 40].

У листі від 10 червня 1891 р. М.І. Стороженко передає привіт київському історику О.І. Левицькому та розповідає про нові знахідки в архіві, зокрема вірша члена Кирило-Мефодіївського братства Г. Андрузького: «Поклонитесь от меня уважаемому Оресту Ивановичу и передайте ему найденное мною в бумагах Шевченка стихотворение его любимца Андрузского... был в Петербурге меньше недели. На праздниках поеду опять»²⁵ [21, арк. 34 зв.]. У цьому листі М.І. Стороженко переймається й долею свого рукопису, надісланого в «Киевскую старину»: «Если увидите Науменка, спросите, почему он до сих пор не напечатал посланное ему давно прекрасное стихотворение Шевченка “Славянам”. Впрочем, может быть, оно напечатано в июньской или июльской книжке, которые у меня в Москве. Если он бережет это стихотворение для февральского №, то скажите ему, что для этого № я ему пришлю немало интересного»²⁶ [21, арк. 34 зв.—35]. Але цього разу у своїх шевченкознавчих розвідках М.І. Стороженко припустився прикрої помилки. Редакція журналу «Киевская старина» аж через кілька років

²³ «Знайшов я значно більше ніж очікував: невидану велику поему Осыка, кілька невідомих дрібних віршів, багато листів Шевченкових друзів, цікавий лист Шевченка до Дубельта».

²⁴ «Якщо можна, попросіть редакцію Старини залишити для мене близько пів аркуша. Мені хотілося б, щоб моя статейка з'явилася в лютневій книжці, яка завжди присвячена пам'яті Шевченка».

²⁵ «Вклоніться від мене шановному Оресту Ивановичу і передайте йому знайдений мною в паперах Шевченка вірш його улюбленця Андрузького... був у Петербурзі менше тижня. На свята поїду знову».

²⁶ «Якщо побачите Науменка, запитайте, чому він досі не надрукував надісланий йому давно чудовий вірш Шевченка “Слов'янам”». Утім, може, він надрукований у червневій або липневій книжці, які в мене в Москві. Якщо він береже цей вірш для лютневого №, то скажіть йому, що для цього № я йому пришлю чимало цікавого».

після одержання опублікувала його матеріал, у якому він приписував вірш «Слов'янам» М.І. Костомарова Шевченкові [17]. Із цим твердженням принципово не погодились І. Франко, виступивши з переконливими аргументами на сторінках журналу «Зоря» (1897. № 23. С. 455—456), та Г. Коваленко (Зоря. 1897. С. 439) — письменник, журналіст, історик, етнограф, художник, громадський діяч, родом з Полтавщини; він, працюючи фельдшером у клініці Московського університету, як вільний слухач відвідував лекції професора М.І. Стороженка. Автор публікації був змушений звернутися з поясненнями до вдови М.І. Костомарова — Аліни Леонтіївни [7]. Про її відповідь М.І. Стороженко докладно переповів племінникові 26 липня 1898 р.: «На днях я получил письмо от А.Я. Костомаровой из Дедовцов, которая негодует на меня за то, что я приписал стихотворение ее мужа Шевченку. Доказательства, приведенные ею, настолько убедительные, что если бы я знал их, то, конечно, не приписал бы стихотворения Шевченку. Я основывался на протоколе обыска, произведенного у Костомарова, протоколе, подписанном Н.[иколаем] И.[вановичем], в этом протоколе, вероятно, со слов самого Костомарова, стихотворение Славянам приписано Шевченку. Я объясняю дело таким образом: во время своего ареста и первого допроса Костомаров находился в таком угнетенном состоянии, что мог впопыхах приписать стихотворения его en question en (під питанням. — Г. А.) Шевченку и потом подписать протокол, не читая его»²⁷ [21, арк. 68—68 зв.]. Але професор наполягав на своїй думці, покладаючись лише на документальні джерела: «Впрочем, ничего решительного сказать не могу до тех пор, пока в январе снова не пересмотрю всего дела. Сколько помнится, стихотворение писано не рукою Шевченка»²⁸ [21, арк. 68 зв.].

Шевченківська тема, зокрема, про плани поїхати працювати в архів ІІІ відділення, з'являється в листах, написаних аж через кілька років. На початку січня 1896 р. померла дружина Миколи Ілліча — Ольга Іванівна; похитнулось і його здоров'я, але не зникло бажання продовжувати розпочату роботу. Стежив він і за шевченкознавчою діяльністю інших дослідників. 11 листопада 1897 р. М.І. Стороженко пише: «2-го февраля, если буду здоров, непременно уезжаю в Петербург... Над Шевченком теперь кто-то

²⁷ «Днями я одержав листа від А.Я. Костомарової з Дідівців, яка обурюється на мене за те, що я приписав вірш її чоловіка Шевченкові. Докази, наведені нею, такі переконливі, що якби я знав їх, то, звісно, не приписав би вірша Шевченку. Я ґрунтувався на протоколі обшуку, зробленого в Костомарова, протоколі, підписаному М.[иколаєм] І.[вановичем], у цьому протоколі, ймовірно, зі слів самого Костомарова, вірш «Слов'янам» приписано Шевченку. Я пояснюю справу таким чином: під час свого арешту і першого допиту Костомаров перебував у такому пригніченому стані, що міг похапцем приписати вірші його en question Шевченку і потім підписати протокол, не читаючи його».

²⁸ «Утім, нічого рішучого сказати не можу доти, доки в січні знову не перегляну всієї справи. Наскільки пам'ятається, вірш писаний не рукою Шевченка».

трудится из малороссов»²⁹ [21, арк. 34 зв.]. У листі від 29 грудня 1897 р. знову пише про заплановану поїздку, дата її трохи переноситься: «5 января собираюсь в Петербург, чтобы покончить с собиранием материалов по биографии Шевченка»³⁰ [21, арк. 61]. Свої праці, надруковані не в Україні, а в інших часописах, М.І. Стороженко обов'язково надсилав родичам: «Одновременно с этим письмом опускаю в ящик два экземпляра моей последней статьи о Шевченко, помещенной в Армянском сборнике»³¹, один для Вас, а другой для А.В.»³² (Андрія Володимировича Стороженка. — Г. А.) [21, арк. 61].

27 лютого 1898 р. у листі М.І. Стороженка до племінника є прохання, яке стосується їхнього спільного знайомого Василя Горленка (1853—1907) — письменника, публіциста, літературного критика, мистецтвознавця — теж українця з козацького роду, який переважно працював у Петербурзі: «...увидите Горленка, то скажите ему, что когда он будет проезжать Москву, то чтобы зашел ко мне (Воздвиженка, Калашный пер., д. Прибыловой), и что я его сведу к одному любителю живописи, у которого есть целых 10 и совершенно неизвестных рисунков Шевченка, сепий, приобретенных у секретаря Академии художеств Сомова»³³ [21, арк. 62 зв.]. У цьому листі М.І. Стороженко не лише наводить біографічні факти, а й характеризує мистецькі твори Шевченка: Техніка їх, на його думку, недосконала, але «...экспрессия удивительна, и они несомненно имеют отношение к личной жизни художника; сюжет их — человеческое страдание в разных видах»³⁴ [21, арк. 62 зв.].

Хвороба, що стрімко прогресувала, стримувала творчу продуктивність дослідника. Шевченкознавчі праці М.І. Стороженка з'являлися все рідше. 5 травня 1902 р. його лист розпочинається з повідомлення про стан здоров'я: він ледве міг ходити, але писав, що відчуває бажання працювати: «Самое досадное для меня то, что болезнь мешает мне съездить в Петербург, чтобы докончить начатые еще в 1898 г. работы по Кирилло-Медовьевскому обществу. Я сделал уже общий осмотр дела и собрал немало

²⁹ «2-го лютого, якщо буду здоровий, неодмінно виїжджаю в Петербург... Над Шевченком тепер хтось трудиться з малоросів».

³⁰ «5 січня збираюся в Петербург, щоб покінчити зі збиранням матеріалів з біографії Шевченка».

³¹ Ішлося про статтю: Стороженко Н. Гениальный горемыка // Братская помощь пострадавшим в Турции армянам. Москва, 1897. С. 282—293.

³² «Одночасно із цим листом опускаю у скриньку два примірники моєї останньої статті про Шевченка, уміщеної у Вірменському збірнику, один для Вас, а інший для А.В.».

³³ «...якщо побачите Горленка, то скажіть йому, коли він буде проїжджати Москву, то щоб завітав до мене, і я його заведу до одного любителя живопису, в якого є аж 10 зовсім невідомих малюнків Шевченка, сепій, придбаних у секретаря Академії мистецтв Сомова».

³⁴ «...експресія дивовижна, і вони, безсумнівно, стосуються особистого життя художника; сюжет їх — людське страждання в різних виглядах».

82 матеріалов об интересной личности Н.И. Гулака. Хотелось бы за лето сделать что-нибудь из них для Киевской старины...»³⁵ [21, арк. 84].

На жаль, ця праця М.І. Стороженка побачила світ у «Киевской старине» лише 1906 р., уже після смерті автора [16]. У некролозі редакція назвала його одним «...із найбільших представників захисту наших українських культурно-суспільних завдань» [11], який був духовно пов'язаним з журналом. Олена Пчілка вважала М.І. Стороженка «великою силою», ученим «з великим іменем» [12, с. 231], «видатним представником національного типу» [12, с. 256].

Племінник Миколи Ілліча теж звертався до шевченківської тематики, однак, за спостереженнями Р. Харчук, ця тема в доробкові молодшого Стороженка належить до маргінальних і амбівалентних [20, с. 109]. Становлять інтерес його листи до П. Куліша, в яких згадується поет, та стаття — анекдотична історія про змалювання Шевченком портрета поміщиці Шосточки, яку М.В. Стороженко записав від своєї бабусі — Марії Давидівни Корсун [14]. Його праці переважно присвячені історії України та роду Стороженків. Вплив дядька теж не минув безслідно, незважаючи на участь М.В. Стороженка в проросійській організації. Пізніше О. Оглоблин зазначав: Микола Володимирович «завжди, в глибині душі, був українець» [6, с. 559], залишив про спілкування з М.І. Стороженком теплі, щирі спогади [15].

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше до наукового обігу залучено значну кількість листів М.І. Стороженка до М.В. Стороженка, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ; висвітлено основні проблеми, що стосуються шевченкознавчих студій професора М.І. Стороженка, обговорювані ним в епістолярній комунікації. Він є автором 11 шевченкознавчих статей і заміток, побудованих на архівних матеріалах та опублікованих у часописах і збірниках кінця XIX — початку XX ст.

Висновки. Аналіз епістолярію дав змогу висвітлити підготовчі етапи роботи М.І. Стороженка над дослідженням біографії і творчості Т.Г. Шевченка, його рецепцію праць із цієї ділянки науки інших дослідників, бажання долучитися до публікації невідомих архівних документів, до вивчення рукописів поета. Листи М.І. Стороженка до М.В. Стороженка містять важливі факти, цінні спостереження, розкривають сторінки його власного життя, у них є відгуки на тогочасні шевченкознавчі публікації, повідомлення про наукові події. Дядько і племінник — представники різних поколінь, особистості різного наукового й громадського діапазону, але кожен з них зробив внесок в історію й культуру України. Листування є одним із ключових джерел для

³⁵ «Найбільш прикро для мене те, що хвороба заважає мені з'їздити до Петербурга, щоб закінчити розпочаті ще в 1898 р. праці з Кирило-Мефодіївського братства. Я зробив уже загальний огляд справи і зібрав чимало матеріалів про цікаву особистість М.І. Гулака. Хотілося б за літо зробити що-небудь із них для Киевской старины...».

розуміння взаємин М.І. Стороженка з різними людьми, а насамперед — особистості самого автора. Епістолярій цього літературознавця характеризує його професійні і моральні якості, стосунки із сучасниками, зокрема спілкування з родичами, його україноцентричну позицію, відтворює лабораторію творчого пошуку. Проаналізоване у статті листування є цінним джерелом, що показує розвиток шевченкознавства в Україні, комунікацію науковців, дає змогу продемонструвати залучення наприкінці ХІХ ст. до вивчення життя й творчості геніального поета нових дослідників, зокрема відомого літературознавця М.І. Стороженка, розкриває нові факти його біографії та діяльності. Важливо ввести ці листи (а також і ті, що стосуються інших тем) до наукового обігу для того, щоб вони були відомі широкому колу дослідників, адже засвідчують небайдужість ученого до розвитку шевченкознавства і загалом — до слова рідного народу, його літератури, культури, історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова Г.А. Викладачі в житті літературознавця М.І. Стороженка: наукова і особиста комунікація // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. 2023. Вип. 24. С. 235—257.
2. Александрова Г.А. Невідомі листи М.І. Стороженка до О.М. Бодяньського // Слово і Час. 2024. № 5. С. 87—94.
3. Боронь О. Невідомий автограф Шевченкового вірша «Мені однаково, чи буду...» // Слово і Час. 2025. № 2 (740). С. 3—15.
4. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Ф. 118. Арк. 3.
5. Доманицький В. Ще нові матеріали до «Кобзаря» Шевченка // З науково-творчої спадщини. У двох книгах. Книга друга. Черкаси, 2010. С. 73—75.
6. З невиданих листів Василя Горленка до Миколи Стороженка, 1893—1905 / Вступ і прим. О. Оглоблина // Україна. Париж, 1952. № 7. С. 556—569.
7. М.І. Стороженко до А.Л. Костомарової // Шевченко в епістолярії відділу рукописів. Київ : Наук. думка, 1966. С. 194.
8. Мельниченко В. «На славу нашої преславної України» (Тарас Шевченко і Осип Бодяньський). Москва, 2008. 560 с.
9. Н. С. [Стороженко Н.І.]. Памяти кн. В.Н. Репниной // Киевская старина (далі — КС). 1892. Февраль. С. 312—313.
10. Недоборовский З.Ф. Мои воспоминания // КС. 1893. Февраль. С. 189—208.
11. Некролог // КС. 1906. Январь. С. 13.
12. Пчилка Олена. Николай Ильич Стороженко // КС. 1906. Т. 92. Февраль. С. 231—256.
13. Стешенко І. Ол.П. Стороженко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 1901. Кн. V. Т. XLIII. С. 1—46.
14. С.-ко [Стороженко Н.В.]. Эпизод из жизни Т. Шевченко // КС. 1885. Декабрь. С. 718—720.
15. Стороженко М. З мого життя / упоряд. і вступ. ст. В. Ульяновського. Київ : Либідь, 2005. 432 с.
16. Стороженко Н. Кирилло-мефодиевские заговорщики. Николай Иванович Гулак // КС. 1906. № 2. С. 135—152.

17. **Стороженко Н. Малороссийский литературный сборник // Отечественные записки.** 1859. Т. СХХVI. № 9 (сентябрь). Отд. III. С. 27—38.
18. **Стороженко Н. Славянам. Неизданное стихотворение Т. Шевченко, с предисловием Н.И. Стороженко // КС.** 1897. Октябрь. С. 1—5.
19. **Ульяновський В. Три лики Миколи Стороженка: «Малоросійство» — «російство» — «українство» // Стороженко М. З мого життя / упоряд. і вступ. ст. В. Ульяновського.** Київ : Либідь, 2005. С. 5—93.
20. **Харчук Р. Шевченківська тема у спадщині історика й педагога Миколи Володимировича Стороженка (1861—1944) // Слово і Час.** 2020. № 1 (710). С. 102—109. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.102-109>
21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 261. Оп. 1. Спр. 20. 95 арк.
22. **Шалак О.І. «На Поділлі було багато монастирів, про які залишилися тільки народні перекази»: епістолярний діалог дійсних членів НТШ Юхима (Євфимія) Сіцінського та Миколи Петрова // Українська біографістика.** 2023. Вип. 24. С. 132—150.
23. **Шевченко Т.Г. Лист до О.М. Бодяньського.** 29 червня 1844 р. С.-Петербург // Повне зібрання творів: У 12 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 6. С. 27—28.
24. **Шевченко Т.Г. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю // Повне зібрання творів: У 12 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 6. 632 с.**

Отримано 26 березня 2025 р.

REFERENCES

1. Aleksandrova H.A. Vykkladachi v zhytti literaturoznavtsia M.I. Storozhenka: naukova i osobysta komunikatsiia [Interpreters in M.I. Storozhenko's literary research: scientific and personal communication]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*. 2023. Iss. 24, pp. 235—257. [In Ukrainian].
2. Aleksandrova H.A. Nevidomi lysty M.I. Storozhenka do O.M. Bodianskoho [Nevidomi lysty of M.I. Storozhenko to O.M. Bodianskoho]. *Slovo i chas* [Word and Time]. 2024. No. 5, pp. 87—94. [In Ukrainian].
3. Boron O. Nevidomyi avtohrاف Shevchenkovooho virsha “Meni odnakovo, chy budu...” [Shevchenko's invisible autograph “Meni odnakovo, chy budu...”]. *Slovo i Chas* [Word and Time]. 2025. No 2 (740), pp. 3—15. [In Ukrainian].
4. Fond 118. Fols. 3. Department of Manuscript Collections and Textology of the Taras Shevchenko Institute of Literature.
5. Domanytskyi V. Shche novi materialy do «Kobzaria» Shevchenka [New materials for Shevchenko's “Kobzar”] // *Z naukovo-tvorchoi spadshchyny. U dvokh knyakh. Knyha druha* [From the scientific and creative heritage. In 2 vols. Vol. 2]. Cherkasy, 2010. Pp. 73—75. [In Ukrainian].
6. *Z nevydanykh lystiv Vasyliia Horlenka do Mykoly Storozhenka, 1893—1905* [From the Unpublished Letters of Vasyl Horlenko to Mykola Storozhenko, 1893—1905] / Introduction and notes by O. Ogloblyn. *Ukraina* [Ukraine]. Paris, 1952. No. 7, pp. 556—569. [In Ukrainian].
7. M.I. Storozhenko do A.L. Kostomarovoi [M. I. Storozhenko to A. L. Kostomarova] // *Shevchenko v epistoliarii viddilu rukopysiv* [Shevchenko in the epistolary of the Department of Manuscripts]. Kyiv, 1966. P. 194. [In Russian].

8. Melnychenko V. "Na slavu nashoi preslavnoi Ukrainy" (Taras Shevchenko i Osyp Bodianskyi). ["For the glory of our glorious Ukraine" (Taras Shevchenko and Osyp Bodianskyi)]. Moscow, 2008. 560 p. [In Ukrainian].
9. N. S. [Storozhenko N.I.]. Pamiati kn. V.N. Repninoi [In Memory of Princess V.N. Repnina]. *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1892. February. Pp. 312—313. [In Russian].
10. Nedoborovskii Z.F. Moi vospominaniia [My Memories] *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1893. February. Pp. 189—208. [In Russian].
11. Nekroloh [Obituary]. *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1906. January. P. 13.
12. Pchilka Olena. Nikolai Ilich Storozhenko [Nikolai Ilich Storozhenko]. *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1906. Vol. 92. February. Pp. 231—256. [In Russian].
13. Steshenko I. Ol.P. Storozhenko [Ol.P. Storozhenko] *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* [Notes of the Shevchenko Scientific Society]. 1901. Book V. Vol. XLIII, pp. 1—46. [In Ukrainian].
14. S.-ko [Storozhenko N.V.]. Epizod iz zhizni T. Shevchenko [An episode from the life of T. Shevchenko]. *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1885. December. Pp. 718—720. [In Russian].
15. Storozhenko M. Z moho zhyttia [From My Life] / V. Ulianovskyi (Comp. and Ed.). Kyiv, 2005. [In Ukrainian].
16. Storozhenko N. Kirillo-mefodievskie zagovorshiki. Nikolai Ivanovich Gulak [Cyril and Methodius conspirators. Nikolai Ivanovich Gulak]. *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1906. February. Pp. 135—152. [In Russian].
17. Storozhenko N. Malorossiiskii literaturnyi sbornik [Little Russian Literary Collection]. *Otechestvennye zapiski* [Patriotic Notes]. 1859. Vol. CXXVI. No. 9 (September). Branch III, pp. 27—38. [In Russian].
18. Storozhenko N. Slavianam. Neizdannoe stikhotvorenie T. Shevchenko, s predysloviem N.I. Storozhenko [To the Slavs. Unpublished poem by T. Shevchenko, with a foreword by N.I. Storozhenko]. *Kievskaia starina* [Kievan Antiquity]. 1897. October. Pp. 1—5. [In Russian].
19. Ulianovskyi V. Try lyky Mykoly Storozhenka: "Malorosiistvo" — "rosiistvo" — "ukrainstvo" [Three Faces of Mykola Storozhenko: «Little Russia» — «Russia» — «Ukraine»] // Storozhenko M. Z moho zhyttia [Storozhenko M. From my life] / V. Ulianovskyi (Comp. and Ed.). Kyiv, 2005. Pp. 5—93. [In Ukrainian].
20. Kharchuk R. Shevchenkivska tema u spadshchyni istoryka y pedahoha Mykoly Volodymyrovycha Storozhenka (1861—1944) [The Shevchenko Theme in the Legacy of the Historian and Educator Mykola Storozhenko (1861—1944)]. *Slovo i Chas* [Word and Time]. 2020. No. 1 (710), pp. 102—109. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.102-109>
21. Fond 261. Inventory 1. Unit 20. 95 Fols. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
22. Shalak O.I. «Na Podilli bulo bahato monastyriv, pro yaki zalyshylysia tilky narodni perekazy»: epistoliarnyi dialoh diisnykh chleniv NTSH Yukhyma (Yevfymii) Sitsinskoho ta Mykoly Petrova ["There were many monasteries in Podillia, about which only folk legends remain": an epistolary dialog between the full members of the Shevchenko Scientific Society Yukhym (Yevfymiy) Sitsynsky and Mykola Petrov]. *Ukrainska bihrografistyka = Biographistica Ukrainica*. 2023. Iss. 24, pp. 132—150. [In Ukrainian].
23. Shevchenko T.H. Lyst do O.M. Bodianskoho. 29 chervnia 1844 r. S.-Peterburh [Letter to O.M. Bodiansky. June 29, 1844. St. Petersburg] // *Povne zibrannia tvoriv u 12 t.* [The complete works in 12 volumes]. Kyiv, 2003. Vol. 6, pp. 27—28. [In Ukrainian].

- 86 24. Shevchenko T.H. Lysty. Darchi ta vlasnytski napysy. Dokumenty, skladeni T. Shevchenkom abo za yoho uchastiu [Letters. Donation and ownership inscriptions. Documents compiled by Taras Shevchenko or with his participation] // *Povne zibrannia tvoriv u 12 t.* Kyiv, 2003. [The complete works in 12 volumes]. Vol. 6, 632 p. [In Ukrainian].

Received on March 26, 2025

Halyna Aleksandrova

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-5136-5160

E-mail: galekss@ukr.net

SHEVCHENKO STUDIES DISCOURSE OF LETTERS
FROM LITERARY CRITIC M.I. STOROZHENKO
TO HISTORIAN M.V. STOROZHENKO

The goal of the research. The purpose of the article is to analyze the letters of the famous literary critic Mykola Illich Storozhenko (1836—1906) to his cousin, historian, and teacher Mykola Volodymyrovych Storozhenko (1862—1942 (1944?)), which concern his work on the biography and works of Taras Shevchenko and his publications on this topic. **The methodology of the work** is based on the use of biographical, descriptive, chronological methods of research, analysis, and synthesis, which make it possible to systematize and generalize the material and exhaustively characterize it. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that for the first time a significant number of letters of Mykola Illich Storozhenko to Mykola Volodymyrovych Storozhenko, which are stored in the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, are brought into scientific circulation, the main problems concerning the Shevchenko studies of Professor Mykola Illich Storozhenko, which he discussed in epistolary communication, are highlighted. He is the author of 11 articles and notes on Shevchenko studies based on archival materials and published in journals and collections of the late nineteenth and early twentieth centuries. **Conclusion.** The analysis of the epistolary made it possible to highlight the preparatory stages of M.I. Storozhenko's work on the study of Taras Shevchenko's biography and works, his reception of the works of other researchers in this field of science. The letters of scholar characterize the professional and moral qualities of its author, his relations with contemporaries, including communication with relatives, his Ukraine-centered position, and reproduce the laboratory of creative search, achievements, and mistakes in the field of Shevchenko studies. This epistolary is a valuable source that shows the development of Shevchenko studies in Ukraine, the communication of scholars, and demonstrates the involvement of new researchers in the study of the life and work of the genius poet in the late nineteenth century, including the famous literary critic Mykola Ilyich Storozhenko, and reveals new facts about his biography and activities.

Key words: Shevchenko, Mykola Illich Storozhenko, Mykola Volodymyrovych Storozhenko, Shevchenko studies, biography, epistolary, letter, journal "Kievan Antiquity", communication.